

ОСОБЛИВОСТІ ВИСВІТЛЕННЯ ПОСТАТІ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО У СУЧАСНІЙ ПОЛЬСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРИОГРАФІЇ

Непересічна особистість Богдана Хмельницького привертала і продовжує привертати увагу українських і польських дослідників. Окрім короткої інформації в довідниках, статей у фахових виданнях, вийшли друком численні монографічні праці. Їх автори висвітлюють різноманітні аспекти життя та діяльності українського гетьмана. Це і конкретні військові операції, дипломатична діяльність, розбудова державності, фрагменти із особистого життя Б. Хмельницького. Характерно, що українські історики відійшли від радянських пропагандистських схем при висвітленні постаті гетьмана. Поступово позбуваються упередженості щодо українського ватажка й польські науковці.

Ключові слова: Богдан Хмельницький, гетьман, польська історіографія, українська історіографія.

Особа Богдана (Зіновія) Хмельницького збуджує дискусії в науковому середовищі та серед пересічного загалу. Відомо, що український гетьман залишив по собі цілу низку таємниць стосовно власної біографії, а його вчинки не завжди піддаються елементарній логіці та однозначним трактуванням. Царизм, радянська влада, імперські кола Російської федерації трактували і трактують особистість Б. Хмельницького як поборника підпорядкування українського народу московській владі. Значні емоції збуджує постать гетьмана і серед пересічних українців – від неприйняття, до поклоніння і возвеличення. Неоднозначно сприймали і сприймають його діяльність поляки. Зокрема, Ф. Равіта-Гавронський та Л. Кубаля не шкодували «чорної фарби» описуючи цю контроверсійну особистість. Тому, метою даної статті є визначення особливостей відображення постаті Богдана Хмельницького, його діяльності у сучасній польській та українській історіографії.

Дослідження національно-визвольної війни українців під проводом Б. Хмельницького та постаті самого гетьмана посіли чільне місце

в польській історіографії. Інтерес до цієї проблеми значною мірою залежить від політичної кон'юнктури, стану українсько-польських відносин, ювілейних дат в історії двох народів та інших чинників. У другій половині XIX століття молода польська історіографія досить жваво цікавилася постаттю цього видатного українського гетьмана, адже багато дослідників із його особистістю, а точніше керованою ним національно-визвольною війною (чи, як визначали деякі з них, повстанням, бунтом) пов'язували початок занепаду першої Речі Посполитої. Зокрема цю позицію поділяли представники краківської історичної школи [1]. Доречи, питання із визначенням подій періоду Хмельниччини, як війни чи то революції лишається відкритим, адже дослідники, які розробляють дану проблематику користуються різними критеріями понять. Тому в даній статті будуть використовуватись визначення сформульовані авторами. Це стосується і хронологічних меж періоду, що вивчається, смерть Б. Хмельницького не припинила визвольних процесів, хоча безпосередньо вплинула й надала їм якісно нового характеру.

Характерно, що польська історіографія часів поневолення досить часто за об'єкт дослідження брала постать гетьмана. Очевидно, шукаючи відповіді на таємниці його особистої біографії, вивчаючи причини перемог та поразок, польські історики намагалися сформулювати «рецепти» звитяги, які би допомогли полякам відродити державність. Із другої половини XIX до початку XXI століття в оцінках дій та самої особистості Б. Хмельницького дослідники пройшли шлях від різко негативних і, навіть, брутально-образливих висловлювань Францішка Равіти Гавронського [2], до критичних і разом із тим поміркованих і зважених Януша Качмарчика [3]. У цьому є своя логіка, оскільки історіографічні дослідження переконливо демонструють, що історична наука розвивається не в ізоляції, а знаходиться в тісному зв'язку із суспільним життям, всіма детермінуючими його чинниками. Демократизація польського суспільства після 1989 року, покращення відносин між польською більшістю та українською меншиною в Республіці Польща, дружні українсько-польські відносини на міждержавному рівні – все це у комплексі, обумовило зміну тональності в оцінках польськими істориками постаті Богдана Хмельницького.

У перші роки після прийняття Польщею курсу на кардинальні перетворення суспільно-політичного устрою з метою набуття статусу повноправного члена Європейського Союзу, польські історики дещо втратили інтерес до проблематики пов'язаної із національно-визвольною війною українського народу 1648-1657 років. Очевидно причиною цьому був вихід у 1988 році монографії Януша Качмарчика «Bohdan Chmielnicki» [4], яка згодом була видана й українською мовою [3]. Автор у монографії намагався дати відповідь на маловідомі чи заплутані факти біографії українського гетьмана. Зокрема, він запропонував свою версію вірогідної дати та місця народження Богдана Хмельницького. Заслуговують на увагу й аргументи стосовно можливого місця навчання майбутнього

гетьмана. Науковець піддав сумніву ідею стосовно шляхетського походження українського полководця. Незважаючи на критичний підхід польського історика до подій далекої минувшини, він підійшов до їх висвітлення достатньо зважено. Його праця вигідно відрізняється від малопрофесійних розвідок Людвіга Кубалі [5] на початку XX століття і навіть часів другої Речі Посполитої [6], а також достатньо заполітизованих «опусів» істориків часів Польської народної республіки [7]. Монографія Я. Качмарчика дала відповідь на низку запитань щодо особистості Б. Хмельницького, але й викликала низку нових дискусій. Тому вчений у 1991 році опублікував статтю під промовистою назвою «Bohdan Chmielnicki – szatanczy Mesjasz?» [8]. У ній він здійснив спробу дати відповідь на найбільш дражливі для загалу поляків питання стосовно особистості гетьмана.

Публікації Я. Качмарчика дещо пригасили інтерес до постаті гетьмана. Певне затишшя порушили польські філологи. Щоправда, філологів особистість Б. Хмельницького більше цікавила не в історичному контексті, а в якості літературного персонажа [9]. В узагальнюючій праці «Stosunki kulturowo-literskie polsko-wschodniosłowiańskie» П. Жбіговський [10] звернувся до піднятої ще в середині 1930-х років Ольгердом Гуркою [11] проблеми дегероїзації персонажів Генрика Сенкевича в романі «Ogniem i mieczem». Синтези О. Гурки викликали шквал емоцій його сучасників. Публікація сучасного польського науковця відзначається більшою зваженістю, тому хоч і не залишилася поза увагою дослідників, але не стала подією, що привернула загальну увагу. До поля зору М. Барловської потрапили спогади про українського гетьмана часів національно-визвольної війни українського народу, що відклалася в польській мемуарній літературі [12]. У збірнику, виданому на пошану професора Я. Качмарчика, дослідник з Ополе Л. Людоровський здійснив спробу проаналізувати три ключові варіанти оцінок постаті Б. Хмельницького, які зазвичай пропонують

читачу дослідники його біографії [14]. Цьому ж автору належить опублікована раніше стаття, в якій він розглянув проблему відображення постаті гетьмана в художніх творах, зокрема повістях [15].

У свою чергу Є. Цезар дав оцінку постаті Б. Хмельницького під кутом зору відображення українсько-польських відносин в середині XVI століття в синтезах представників краківської історичної школи [13]. Задався метою дати відповідь чи було «повстання» Б. Хмельницького «повстанням українського народу», чи «козацьким бунтом» Г. Шимановський [16]. Аналіз виявлених в архівах документів та новітні підходи в сучасній польській історіографії дали можливість повному подивитися на керовані гетьманом військові операції і, зокрема, осаду Львова та причини її зняття [17]. Загалом, маємо відзначити, що польських дослідників цікавлять здібності Б. Хмельницького – полководця, воєначальника, а також вміння козаків здійснювати облогу добре укріплених міст і фортець. Суттєву допомогу в осмисленні сюжетів часів національно-визвольної війни українського народу могла надати опрацьована доктором історичних наук, професором Варшавського університету Мірославом Нагельським збірка документів, що містила військові рапорти періоду 1648-1651 років [18]. Характерно, що ті події польський історик називає «повстанням». Використання даного терміну не є випадковістю, а швидше повсякденною практикою фахівців, що займаються вивченням проблематики середини XVI століття. Тематика пов'язана з особистістю гетьмана і визвольною війною українського народу в науковому доробку М. Нагельського не є випадковою. Вчений достатньо плідно розробляє її впродовж багатьох років. Ретельно опрацьовував польський історик особливості облоги військом Б. Хмельницького Кам'янця-Подільського [19-20]. На переконання варшавського історика боротьба проти козаків змусила внести суттєві зміни у військовий вишкіл коронної армії [21]. Як і польські філологи, не оминув увагою історик

й ситуацію доби Хмельницького та її відображення у творі Генрика Сенкевича «Ogniem i mieczem» [22]. У свою чергу, відомий історіограф А. Стенпяк здійснив спробу проаналізувати бачення Хмельниччини істориками та літераторами на переломі XIX і XX століть [23]. Польські історики, що займаються дослідженням військових дій вже досить тривалий час об'єднані членством у відповідному товаристві, яке входить до аналогічної європейської асоціації. Окрім того, значна частина фахівців із цієї проблематики працювала в Інституті військової історії у Варшаві. Вони ініціювали проведення низки наукових конференцій, а також друк документів, монографій і узагальнюючих праць із військової тематики. Цікавим реалізованим ними проектом виявився збірник у якому автори намагалися в історичній ретроспективі прослідкувати становище з військовою справою в поляків та українців починаючи від XVI і до першої чверті XX століття [24].

Не збавляли своєї дослідницької активності й філологи. Їх і надалі продовжувала цікавити епоха «Вогнем і мечем» в літературній інтерпретації. З цією метою провадилися спеціальні семінари наслідком яких був друк узагальнюючих праць. Характерно, що опираючись на досвід істориків у вивченні козацької доби, філологи здійснили достатньо вагомий аналіз досліджуваної епохи [25]. Не залишилася поза полем зору науковців і публіцистична проблематика [26], а також старопольська мемуаристика [27], які з глибини віків донесли тогочасне сприйняття особистості українського гетьмана. Не традиційно вирішив поглянути на визвольну війну українського народу під проводом Б. Хмельницького ще один філолог – А. Рахуба. Його зацікавила роль у цих історичних подіях Великого князівства Литовського [28]. В такому ж ключі виконане дослідження В. Бернацького, що вийшло друком дещо пізніше [29]. Знайшли своє місце сюжети про Б. Хмельницького й в узагальнюючих працях, присвячених першій Речі Посполитій [30].

Правові особливості Універсалів гетьмана Богдана Хмельницького дослідив В. Пенкса [31]. Не забули сучасні польські історики про творчість українофоба Францішка Равіги-Гавронського. Хоча, необхідно відмітити, що це зацікавлення було у більшій мірі продиктоване «круглою» датою щодо підписання Переяславської угоди та обговоренням в українській та польській історіографії її наслідків [32]. Участь королівських драгунів у битвах з козаками і татарами в часи визвольної війни під проводом Б. Хмельницького розглянув Я. Грачик [33].

Сучасні польські науковці визначилися з термінологічним інструментарієм стосовно періоду національно-визвольної війни, яку вони називають «повстанням». Вершиною польської історіографії в дослідженні постаті Б. Хмельницького можна вважати монографію авторства Я. Качмарчика. Надрукована польською і українською мовами праця краківського історика стала помітною подією для історичної науки наших країн. Нашу увагу привернув той факт, що рефлексії стосовно цієї праці спонукали українських дослідників опублікувати власні розвідки у польських виданнях [34-35].

Природно, що доробок українських дослідників особистості Богдана Хмельницького більш розлогий і вагомий. До певної міри активізувала наукові пошуки низка наукових конференцій [36-40]. З набуттям Україною незалежності історики щораз більше стали звертатися до вивчення постаті гетьмана. Серед такого роду праць виділимо роботи О. Апанович [41-42]. Тоді ж набули популярності різного роду видання, що носили довідковий характер [43-45]. 350-ті роковини Переяславської угоди стимулювали дослідників в черговий раз здійснити аналіз подій далекого минулого [46-53]. Це стимулювало вихід друком збірників документів [54-55] та історіографічних розвідок [56-59]. Дослідники здійснили чергову спробу остаточно визначитися з датою народження майбутнього гетьмана [60].

Свій внесок у вивчення проблематики пов'язаної з постаттю гетьмана зробили

краєзнавці. Так, В. Гуля у своїй брошурі виклав інформацію про родове гніздо Хмельницьких. Описав систему оборонних укріплень резиденції Богдана Хмельницького, заняття місцевого населення [61]. Зацікавила дослідників діяльність Б. Хмельницького в чині сотника [62].

Звичайно особливе місце у дослідженні непересічної постаті Б. Хмельницького посідає період національно-визвольної війни. Науковці зосередили свою увагу як на загальних подіях [63-65] так і на окремих битвах [66-68]. Не бракує й монографічних досліджень.

Досить плідно розробляє проблематику пов'язану з особистістю гетьмана В. Брухуненко [69]. У одній з його праць простежено життєвий шлях Б. Хмельницького, роль в організації української національно-визвольної війни середини XVII ст. та у створенні української козацької держави, розкрито таланти полководця, дипломата, державного діяча [70]. Науковець дослідив процес утворення української козацької держави, її територію, адміністративний устрій, військо, особливості гетьманської влади. Дослідника зацікавило становлення української державності в роки Національно-визвольної війни середини XVII ст. під проводом Богдана Хмельницького [71]. У цьому ж контексті виконані дослідження інших українських дослідників [72-81]. Продовжує обстоювати своє визначення подій 1648-1676 років як Національно-визвольної революції академік В. Смолій [82].

Різноманіття дослідницьких сюжетів у висвітленні постаті Б. Хмельницького, сприяло появі численних монографічних праць [83-89].

Достатньо глибоко досліджено дипломатичну діяльність і міжнародні договори заключні Б. Хмельницьким [90-97]. В історико-документальному дослідженні Ю. Джеджули [98] йдеться про невідому таємну діяльність Богдана Хмельницького, а також про його стосунки з Кримським ханством, Польщею, Московським царством та про розвідку тих часів. Зносини з Московією розглянуто у статті Ф. Левітас [99].

Загально визнаним є талант Б. Хмельницького як полководця [100-103] та стратега [104-106]. У цьому контексті дослідники відводять чільне місце окремим битвам [107-108].

Вітчизняні дослідники активно досліджують постать Б. Хмельницького шляхом співставлення з іншими визначними діячами українського народу [109-111], або вивчають те, як такі особистості визначали місце гетьмана в історії України [112-114].

Неабиякий інтерес представляють напрацювання краєзнавчого спрямування [115]. Серед них виділимо роботу Б. Мельника [116]. Вона є описом уявної мандрівки пам'ятними місцями Тернопільщини (Збаражчина, Зборівщина, Кременеччина та ін.), пов'язаними з перебуванням у краї гетьмана Богдана Хмельницького під час Національно-визвольної війни українського народу 1648-1657 років. С. Кілессо дослідив історію, архітектурні та мистецькі скарби першої гетьманської столиці Чигирин, а також улюбленої резиденції Богдана Хмельницького в селі Суботові та Мотронинському Свято-Троїцькому монастирю в Холодному яру [117].

Отримало висвітлення й особисте життя гетьмана [118-120]. Не уникають дослідники пошуку відповіді на запитання, наскільки

відповідають дійсності легенди про «не простий» характер гетьмана [121-122]. Не менше дослідницьке зацікавлення викликали обставини смерті та поховання Б. Хмельницького [123-127].

Підводячи підсумок аналізу сучасної польської історіографії присвяченої постаті Богдана Хмельницького маємо зазначити, що якщо не зважати на згадки про гетьмана в узагальнюючих працях, то вона не така вже й широка у порівнянні з дослідженнями часів поневолення і у роки другої Речі Посполитої. Характерною ознакою історіографії сусідньої країни є те, що достатньо активно постаттю українського гетьмана зацікавилися філологи, які через призму творчості Г. Сенкевича намагалися сформувати власне бачення цього непересічного полководця і лідера народу. Поступається польська історіографія як різноманітністю так і чисельністю праць присвячених непересічній особистості Б. Хмельницького. Натомість, сучасна українська історіографія проблеми може бути охарактеризована як доволі розлога. Окрім наукових досліджень, опубліковано широке кола науково-популярних праць. Поруч із вченими постаттю гетьмана цікавляться краєзнавці, журналісти і пересічні громадяни.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Bobrzyński M. Dzieje Polski w zarysie / M. Bobrzyński. – Warszawa : Nakł. Gebethnera i Wolffa, 1879. – 495 s
2. Rawita-Gawroński F. Bohdan Chmielnicki. – Lwów, 1906-1909. – Т. 1-2.
3. Качмарчик Я. Гетьман Богдан Хмельницький / Наук. ред.: С. Стемпень. – Перемишль-Львів : Друк. Василян, 1996. – 327 с.
4. Kaczmarczyk J. Bohdan Chmielnicki. – Wrocław : Zakł. Naukowy, 1988. – 271 s.
5. Kubala L. Oblężenie Zbaraża i pokój pod Zborowem. – Warszawa, 1909.
6. Kubala L. Bitwa pod Beresteczkiem. – Wydanie nowe. – Kraków : Druk W. L. Anczyca i spółki, 1925.
7. Sieradzki J. Ruch społeczny i ludzkość. – Warszawa : Wyd. Ludowe, 1949. – 195 s. Wielhorski W. Rewolucja kozacka – Bohdan Chmielnicki. Ziemia Ukrainne Rzeczypospolitej // Zarys dziejow. – Londyn, 1959.
8. Kaczmarczyk J. Bohdan Chmielnicki – szatan czy Mesjasz? // Studia Historyczne. – 1991. – R. 34. – Z. 3. – S. 369-385.
9. Sprawka A. Henryka Sienkiewicza i Natana Rybakapowieści o powstaniu Kozackim. Bohdan Chmielnicki i książka Jarema // Polska powieść XIX i XX wieku. Interpretacje, analizy, konteksty. – Т. 1 / Pod red. L. Ludorowskiego. – Lublin Wyd. UMCS, 1993. – 264 s.
10. Żbikowski P. Powstanie Chmielnickiego w «Ogniem i mieczem» Henryka Sienkiewicza // Stosunki kulturowo-literackie polsko-wschodniosłowiańskie / Podred. K. Prusa. – Rzeszów : Wyd. WSP, 1995. – S. 325-356.
11. Górka O. «Ogniem i mieczem» a rzeczywistość historyczna / O. Górka. – Warszawa, 1934. – 213 s.
12. Barłowska M. Bohdan Chmielnicki w pamiętnikarstwie polskim lat 1648-1657 // Barokowe przypomnienia i inneszkice-historycznoliterackie / Podred. R. Ociczek i M. Piechoty. – Katowice : Wyd. UŚl., 1994. – 193 s.

13. Cesarz E. Ukraina i stosunki polsko-ukraińskie w syntezach historycznych szkoły krakowskiej // Stosunki kulturowo-literackie polsko-wschodniosłowiańskie / Podred. K. Prusa. – Rzeszów : Wyd. WSP, 1995. – S. 53-61.
14. Ludorowski L. Trzyportrety Bohdana Chmielnickiego // Duktemczasów. księga pamiątkowa ku czci profesora M. Kaczmarka (1934-1994) / Red. M. Bratuń. – Opole UO, 1996. – S. 155-178.
15. Ludorowski L. Wizerunkipowieściowe Bohdana Chmielnickiego // AnnalesUniw. M. Curie-Skłodowska. – 1989. – Nr. 7. – S. 1-28.
16. Szymanowski G. Powstanie Chmielnickiego – powstanie narodowe ludności Ukrainy Czy Bunt Kozacki? // Patriotyzm, nacjonalizm, stereotypnarodowe w edukacjihistorycznej / Materiały z seminariumpolskich i austriackich nauczycieli historii w Krakowie19-21października 1994 r. / Podred. K.Zaufal. – Kraków : WOM, 1995. – S. 64-67.
17. Miśkiewicz B. Oblężenie Lwowa w 1648 roku przez Bohdana Chmielnickiego // Europa orientalis. Polska i jej wschodni sąsiedzi od średniowiecza do współczesności / Red. Z. Karpus, T. Michaluk. – Toruń : UMK, 1996. – S. 259-267.
18. Relacjewoodojenne z pierwszychlatwalk polsko-kozackich powstania Bohdana Chmielnickiegoookresu» Ogniem i mieczem» (1648-1651) / Opr. M. Nagielski. – Warszawa : Viking, 1999. – 430 s.
19. Nagielski M. OblężenieKamieńcaPodolskiegoprzeziły Kozacko-tatarskie w maju 1654 roku / M. Nagielski // Barok. – 2001. – R. 8. – Nr. 1. – S. 185-191.
20. Nagielski M. Diarius(z) jako Chmielnickiszturmowało Kamieńca Podolskiego 1651 r. / M. Nagielski // Barok. – 2001. – R. 8. – Nr. 1. – S. 191-197.
21. Nagielski M. Preobrażenia w armii koronnej w dobiewalk z powstaniem B.Chmielnickiego (1648-1654) // Między Zachodem a Wschodem. Studia z dziejów Rzeczypospolitej w epocenowożytej / Pod red. J. Staszewskiego. – Toruń : Wyd. A.Marszałek, 2002. – S. 308-335.
22. Nagielski M. Epoka»Ogniem i mieczem» Henryka Sienkiewicza a rzeczywistość historyczna doby powstania Bohdana Chmielnickiego / M. Nagielski // OstródzkiPrzegl. Hist. – 2005. – T. 1. – S. 87-104.
23. Stępnia A. Historia a literatura. kontrowersje wokół powstania chmielnickiego na przełomie XIX i XX w. // Historia. Poznanie i przekaz / Podred. B.Jakubowskiej. – Rzeszów : Wyd. WSP, 2000. – S. 151-167.
24. Majewski W. PowstanieChmielnickiego (1648-1653) // OdŻółkiewskiego i Kosińskiego do Piłsudskiego i Petlury. Z dziejówstosunków polsko-ukraińskich od XVI do XX wieku / Red. J. Wojtasik. – Warszawa : WojskowyInst. Hist., 2000. – S. 56-68.
25. Borowiak A. Kozaczyzna w przededniupowstania Bohdana Chmielnickiego (1635-1648) // Epoka «Ogniem i mieczem» we współczesnych badaniach historycznych. Zbiórstudiów / Podred. M. Nagielskiego. – Warszawa : Tow. Miłośn. Historii, 2000. – S. 25-44.
26. Ochmann-Staniszevska S. Powstanie Chmielnickiego w świetle polskiej publicystyki okresu panowania Jana Kazimiera Wazy // Epoka «Ogniem i mieczem» we współczesnych badaniach historycznych. Zbiórstudiów / Pod red. M.Nagielskiego. – Warszawa : Tow. Miłośn. Historii, 2000. – S. 45-52.
27. Borek P. Obrazwojen Kozackichzczasów Chmielnickiego w staropolskim pamiętnikarstwie // Literatura wobecwojen. Materiały z konferencji. – Warszawa, 2001. – S. 201-218.
28. Rachuba A. Wielkie Księstwo Litewskie w powieści»Ogniem i mieczem» a jęgorzeczywistarola w walce z powstaniem Chmielnickiego // Epoka «Ogniem i mieczem» we współczesnych badaniach historycznych. Zbiórstudiów / Podred. M. Nagielskiego. – Warszawa : Tow. Miłośn. Historii, 2000. – S. 147-154.
29. Biernacki W. Powstanie Chmielnickiego. Działaniawojennena Litwie w latach 1648-1649. – Zabrze : Wyd. Inforteditions, 2006. – 307 s.
30. Chynczewska-Hennel T. Powstanie Chmielnickiego / Red. M.Derwich // Rzeczpospolita szlachecka. 1586-1795. – Warszawa-Wrocław : Wyd. Dolno-śląskie, 2003. – S. 68-73.
31. Pęksa W. Prawo w uniwersał agh hetmanów kozackich – uniwersały Bohdana Chmielnickiego w latach 1648-1654 // Krakowskiestudia z historii państwa i prawa / Podred. W. Uruszczaka i D. Malec. – Kraków : UJ, 2004. – S. 79-87.
32. Koko E. Kozaczyzna w latach 1657-1676 w piśmiennictwieFranciszka Rawity-Gawrońskiego (1846-1930). Odśmierci Chmielnickiego do ustąpienia Doroszenki // Przegl. Wschodni. – T. 9. – 2004. – S. 453-466.
33. Graczyk J. Udział dragunii koronnej w walkach z Kozakami i Tatarami w czasiepowstania Chmielnickiego 1648-1651 / J. Graczyk // Prace Uczestników Studium Doktorackiego. – T. 9. – Historia. – 2007. – S. 25-39.
34. Brekhunenko V. Szwecja w polityczny chkoncepcjach Bohdana Chmielnickiego / Podred. M.Nagielskiego // Z dziejów stosunków Rzeczypospolitej Obojga Narodówze Szwecją w XVII wieku. – Warszawa : Inst. Hist. UW, 2007. – S. 303-309.
35. Krawczenko W. Czy Bohdan Chmielnicki był dobrym Ukraińcem? Sienkiewicz a tożsamośćnarodowa – z kim i przeciwkomu? Warszawa-Luck-Zbaraż-Bresteczko / Red. T. Bujnicki, J. Axer. – Warszawa : UW, 2007. – S. 331-333.
36. Богдан Хмельницький – гетьман України // зб. матеріалів Всеукр. конф. музейних працівників / Всеукр. спілка краєзнавців. – Черкаси, 1995. – 32 с.

37. Богдан Хмельницький та його доба // матеріали Міжнар. наук. конф., присвяч. 400-річчю від дня народж. Великого Гетьмана, (м. Київ, 24 – 25 жовт. 1995 р.) / Відп. ред. В.А. Смолій ; НАН України, Ін-т історії України. – К., 1996 – 272 с.
38. Богдан Хмельницький – будівничий української незалежної держави : матеріали регіон. наук.-теорет. конф. (м. Львів, 22 листоп. 1995 р.) / ред. Н.В. Дудник ; Львів. ін-т внутр. справ. – Львів : Укр. акад. друкарства, 1996. – 46 с.
39. Богдан Хмельницький – видатний військовий і політичний діяч, творець української держави XVII ст. // Матеріали наук. конф. викл. та студ. (м. Київ, 18 квіт. 1996 р.) / Відп. ред. Ю. Терещенко ; Київ. держ. лінгв. ун-т, Каф. історії України. – К., 1997. – 60 с.
40. Переяславська рада: історичне значення та політичні наслідки // Матеріали наук.-практ. конф. / Упоряд. М.Т. Товкайло ; Переяслав-Хмельниц. держ. пед. ун-т ім. Г. Сковороди ; Всеукр. т-во «Просвіта» ім. Т.Г. Шевченка ; Центр українознавства Київ. нац. ун-ту ім. Т.Г. Шевченка ; Нац. ун-т «Києво-Могилянська акад.». – К. : Просвіта, 2003. – 168 с.
41. Апанович О. Українсько-російський договір 1654 р.: Міфи і реальність / О. Апанович. – К. : Варта, 1994. – 96 с.
42. Апанович О. Богдан Хмельницький – полководець та його сподвижники / О. Апанович. – К. : Варта, 1997. – 24 с.
43. Котляр М. Хмельницький Богдан (Зіновій) Михайлович // Шляхами віків : довід. з історії України / М. Котляр. – К., 1993. – С. 70-71.
44. Богдан Хмельницький // Історія України в особах: 9 – 18 ст. / Уклад. В.О. Замлинський. – К. : Україна, 1994. – С. 294 -300.
45. Богдан Хмельницький // Україна від найдавніших часів до сьогодення : Хронолог. довід. / В.Ф. Верстюк, О.М. Дзюба, В.Ф. Непринцев. – К. : Наук. думка, 1995. – С. 61-72.
46. Мицик Ю.А. З досліджень історії Переяславської ради 1654 р. / Ю.А. Мицик // Укр. іст. журн. – 2003. – № 2. – С. 2-14.
47. Грабовський С. Що принесла Україні Переяславська рада? / С. Грабовський. – К., 2003. – 62 с.
48. Гончарук П. Кирило-мефодіївці про значення Переяславської ради для історії українського народу / П. Гончарук // Київ. старовина. – 2004. – № 1. – С. 34-42.
49. Грабовський С. Переяславська рада: міф і його відлуння / С. Грабовський // Сучасність. – 2004. – № 1. – С. 68-78.
50. Іванченко Р. Переяслав: велич і драма української козацької державності / Р. Іванченко // Київ. – 2004. – № 1-2. – С. 133-140.
51. Степанков В.С. Переяславська присяга 1654 р.: зміст і наслідки / В.С. Степанков // Укр. іст. журн. – 2003. – № 6. – С. 28-39 ; 2004. – № 1. – С. 20-28.
52. Рафальський О.О. Переяславський договір України з Росією 1654 року : ретросп. аналіз / О.О. Рафальський. – К. : Генеза, 2004. – 296 с.
53. Сергійчук В.І. Переяславська рада – трагедія України і програш Європи / В.І. Сергійчук. – К. : Діокор, 2003. – 130 с.
54. Наслідки Переяславської Ради 1654 року : зб. ст. / Ред. І. Гирич. – К. : Смолоскип, 2004. – 606 с.
55. Переяславська Рада: очима істориків, мовою документів / Упоряд. О.І. Гуржій. – К. : Україна, 2003. – 432 с.
56. Переяславська рада та українсько-російська угода 1654 р.: історія, історіографія, ідеологія // Матеріали міжнар. «круглого столу» / Відп. ред. В. Смолій ; Ін-т історії України НАН України. – К., 2005. – 224 с.
57. Переяславська Рада 1654 року: історіографія та дослідження / Гол. ред. П. Сохань ; Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України ; Наук. т-во ім. Шевченка в Америці ; Канадський ін-т українських студій. – К. : Смолоскип, 2003. – 890 с.
58. Цибульський В. Переяславська угода 1654 року у зарубіжній історіографії / В. Цибульський. – Рівне, 1993. – 104 с.
59. Цибульський В.І. Визвольна війна українського народу середини XVII ст. у зарубіжній історіографії : зб. пр. / В.І. Цибульський. – Рівне : Перспектива, 2000. – 180 с.
60. Пепа В. Коли ж народився Богдан Хмельницький? / В. Пепа // Київ. – 2004. – № 10. – С. 165-174
61. Гуля В. Суботів Хмельницьких / В. Гуля. – К. : Вид. ПП Брехуненко Н., 2008. – 64 с.
62. Васьківська О. Сотник Чигиринського полку / О. Васьківська // Вісн. кн. палати. – 2007. – № 2. – С. 41-43
63. Чуприна В. Хмельниччина 1648-1657 рр. Визвольна війна українського народу під проводом Б. Хмельницького / В. Чуприна, З. Чуприна. – Львів : Світ, 2003. – 176 с.
64. Рахманний М. Національно-визвольна війна українського народу проти Речі Посполитої / М. Рахманний // Все для вчителя. – 2007. – № 2. – С. 26-27.
65. Національно-визвольна війна в Україні 1648-1657 : зб. за документами актових кн. / [упоряд. та передм. : Л.А. Сухих, В.В. Страшко ; Держ. ком. арх. України, Центр. держ. іст. арх. України, м. Київ]. – К. : Держ. ком. арх. України, 2008. – 1010 с.
66. Василевський М. Пилявецька битва 1648 року – Канни Богдана Хмельницького / М. Василевський. – К. : Освіта, 1998. – 190 с.

67. Мицик Ю.А. Джерела з історії Жовтоводської автора «Віршованої хроніки» / Ю. Мицик // Пам'ять століть. – 2002. – № 2. – С. 37-49.
68. Бухало Г.В. Круг містечка Берестечка : короткий іст. нарис / Г.В. Бухало. – Вид. 2-ге, допов. – Рівне : Рівнен. друк., 2008. – 168 с.
69. Брехуненко В. Московська експансія і Переяславська Рада 1654 року / В. Брехуненко ; Ін-т археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України ; Наук. т-во ім. Шевченка в Америці. – К., 2005. – 368 с.
70. Брехуненко В. Богдан Хмельницький / В. Брехуненко. – К. : ПП Брехуненко Н., 2007. – 72 с.
71. Брехуненко В. Українська держава доби Богдана Хмельницького / В. Брехуненко. – К. : ПП Брехуненко Н., 2009. – 64 с.
72. Васьківська О. Державотворча політика Богдана Хмельницького / О. Васьківська // Вісн. кн. палати. – 2007. – № 3. – С. 38-39.
73. Гвоздик-Прицак Л. Економічна і політична візія Богдана Хмельницького та її реалізація в державі Військо Запорозьке : моногр. / Л. Гвоздик-Прицак. – К. : Обереги, 1999. – 216 с.
74. Губський Б. Богдан Хмельницький: від державної ідеї до Української козацької держави / Б. Губський // Хроніка 2000. – № 45-46. – С. 33-46.
75. Державність України в період Богдана Хмельницького // Історія української державності / Я. Малик, Б. Вол, В. Чупрун. – Львів : Світ, 1995. – С. 38-43.
76. Прицак Л. Із досліджень про державу Богдана Хмельницького 1648-1657 р. р. : ст. і матеріали / Л. Прицак. – Харків : Акта, 2003. – 278 с.
77. Хлибова Л.В. Богдан Хмельницький та формування української національної державності / Л.В. Хлибова, Р.І. Ветров // Наука. Релігія. Суспільство. – 2004. – № 3. – С. 92-93.
78. Становлення української державності в XVII ст.: Богдан Хмельницький та його спадкоємці / М.І. Бушин, В.І. Коваль, М.Г. Дмитренко, Л.М. Горенко, А.І. Горкун ; ред. М.І. Бушин. – К. : Вища шк., 1998. – 271 с.
79. Фігурний Ю. Державотворча діяльність Богдана Хмельницького в українознавчому вимірі : (до 350-річчя від дня смерті) / Ю. Фігурний // Українознав. – 2007. – № 3. – С. 106-114
80. Шевчук В. Богдан Хмельницький – фундатор Козацької держави // Козацька держава: етюди до історії українського державотворення / В. Шевчук. – К. : Абрис, 1995. – С. 51-87.
81. Шевчук В. Богдан Хмельницький – фундатор Козацької держави // Козацька держава: етюди до історії українського державотворення / В. Шевчук. – К. : Абрис, 1995. – С. 51-87.
82. Смолій В. Українська національна революція XVII ст. (1648-1676 рр.) / В. Смолій, В. Степанков. – К. : Вид. дім «КМ акад.», 2009. – 447 с.
83. Смолій В.А. Богдан Хмельницький: соціально-політичний портрет / В.А. Смолій, В.С. Степанков. – К. : Либідь, 1993. – 502 с.
84. Смолій В.А. Богдан Хмельницький: Хроніка життя та діяльності / В.А. Смолій, В.С. Степанков ; Ін-т історії України НАН України. – К. : Наук. думка, 1994. – 260 с.
85. Сергійчук В.І. Армія Богдана Хмельницького / В.І. Сергійчук. – К. : Аграрна наука, 1996. – 243 с.
86. Смолій В.А. Богдан Хмельницький / В.А. Смолій, В.С. Степанков. – К. : Альтернативи, 2003. – 400 с.
87. Лазуренко В.М. На перехресті епох. Богдан Хмельницький та його доба / В.М. Лазуренко, Ю.М. Лазуренко. – Черкаси : Ваш Дім, 2005. – 86 с.
88. Стороженко І.С. Богдан Хмельницький і Запорозька Січ кінця XVI – середини XVII століть : моногр. Кн. 2. Генезис, еволюція та реформування / І.С. Стороженко. – Дніпродзержинськ : Андрій, 2007. – 418
89. Горошко С.І. Богдан Хмельницький. Дискусійні питання. Проблемні судження : моногр. / С. Горошко. – Жашків : Вид. С.І. Горошко, 2008. – 216 с.
90. Федорук Я. О. Зовнішньополітична діяльність Богдана Хмельницького і формування його політичної програми (1648 – серпень 1649 рр.) / Я.О. Федорук. – Львів, 1993. – 68 с.
91. Гой П. Дипломатичні стосунки України з Московщиною, 1648-1651 / П. Гой. – Львів : Червона калина, 1996. – 240 с.
92. Флоря Б. Богдан Хмельницький і турецька «протекція» / Б. Флоря // Київ. старовина. – 2001. – № 3. – С. 87-107.
93. Стецишин О. Метаморфози політики гетьмана Хмельницького: від Стамбула до Москви – один крок / О. Стецишин // Політика і культура. – 2002. – № 41. – С. 42-43.
94. Гвоздик-Прицак Л. Основні міжнародні договори Богдана Хмельницького 1648-1657 рр. / Л. Гвоздик-Прицак. – Харків : Акта, 2003. – 500 с.
95. Коваленко С. Геополітична доктрина Гетьмана Богдана Хмельницького / С. Коваленко // Персонал. – 2007. – № 7. – С. 38-43
96. Гурбик А.О. Раднотський зовнішньополітичний курс гетьмана України Б. Хмельницького (1656-1657 рр.) / А.О. Гурбик // Укр. іст. журн. – 2008. – № 6. – С. 57-86.
97. Сергійчук В. Дипломатичний геній / В. Сергійчук // Пам'ять століть. – 2009. – № 1-2. – С. 55-57.

98. Джеджула Ю. Таємна війна Богдана Хмельницького : історико-документальна оповідь / Ю. Джеджула. – К. : Молодь, 1995. – 224 с.
99. Левітас Ф. Російський фактор в зовнішній політиці Богдана Хмельницького / Ф. Левітас // Історія в шк. – 2004. – № 3. – С. 13-17
100. Тис-Крохмалюк Ю. Бої Хмельницького: військово-історична студія / Ю. Тис-Крохмалюк. – Львів, 1994. – 186 с.
101. Заклинський М. Хмельницький як полководець / М. Заклинський // Хроніка. – 2000. – № 45-46. – С. 359-372.
102. Мірошниченко М.П. Военна стратегія Богдана Хмельницького / М.П. Мірошниченко // Военна історія. – 2002. – № 2. – С. 26-42.
103. Чухліб Т. Батько «психологічних війн» [Б. Хмельницький] / Т. Чухліб // Чумацький шлях. – 2002. – № 2. – С. 16-17.
104. Стецишин О. Політичні ігри гетьмана Хмельницького / О. Стецишин // Політика і культура. – 2002. – № 40. – С. 44-45.
105. Пінчук А.С. Богдан Хмельницький – історія духовного скарбу (до проблеми висвітлення історичної постаті) / А.С. Пінчук // Наука. Релігія. Суспільство. – 2004. – № 1. – С. 73-76.
106. Степанков В.С. Розвідка і контррозвідка Богдана Великого (1648-1657 рр.) : моногр. / В.С. Степанков. – Кам'янець-Поділ. : Медобори. – 2006, 2008. – 264 с.
107. Свешніков І.К. Битва під Берестечком / І.К. Свешніков. – Львів : Сл., 1992. – 304 с.
108. Сегеда С. Героїчні сторінки Берестецької битви / С. Сегеда // Рідна шк. – 2003. – № 10. – С. 44-46.
109. Історичні портрети: Хмельницький і Мазепа / Ю.М. Єфремов. – К. : Знання, 1991. – 67 с.
110. Полянський О.А. Історичні силуети: Богдан Хмельницький, Тарас Шевченко, Яків Головацький та ін. / О.А. Полянський. – Тернопіль : Лілея, 1998. – 126 с.
111. Фірсов О.В. Військово-політичні погляди П. Сагайдачного та Б. Хмельницького / О.В. Фірсов // Сіверянський літопис. – 2008. – № 5. – С. 18-24.
112. Пінчук Ю. Богдан Хмельницький і його доба у дзеркалі полеміки Михайла Максимовича з Миколою Костомаровим / Ю. Пінчук // Укр. іст. журн. – 2005. – № 1. – С. 3-7.
113. Гончарук П. Пантелеймон Куліш про історичну роль Богдана Хмельницького та Переяславської ради 1654 р. / П. Гончарук // Київ. старовина. – 2007. – № 1. – С. 3-34.
114. Куташев І. Політичні погляди гетьманів Б. Хмельницького та І. Виговського: порівняльний аналіз / І. Куташев // Політ. менедж. – 2007. – № 1. – С. 173-184.
115. Варивода Л.П. Богдан Хмельницький і наш край (Нікополь) / Л.П. Варивода, М.П. Жуковський. – Дніпропетровськ : Пороги, 1998. – 51 с.
116. Мельничук Б. Шляхами Богдана Хмельницького на Тернопільщині : путівник / Б. Мельничук, Н. Юрчак. – Тернопіль, 1991. – 60 с.
117. Кілессо С.К. Архітектурні та мистецькі скарби Богданового краю / С.К. Кілессо. – К. : Техніка, 2000. – 144 с.
118. Титаренко Л. Дружини гетьмана Богдана / Л. Титаренко // Голос України. – 2007. – 7 берез. (№ 42). – С. 16-17.
119. Титаренко Л. Таємниця великого гетьмана [Богдана Хмельницького] / Л. Титаренко // Голос України. – 2007. – 7 серп. (№ 138). – С. 9.
120. Буряк Л.І. Жіноче оточення Богдана Хмельницького в оцінках українських істориків (друга половина ХІХ – перша третина ХХ ст.) / Л.І. Буряк // Гілея. – 2008. – № 17. – С. 132-140.
121. Горак В. Гетьман Богдан Хмельницький: правління залізною рукою / В. Горак // Політика і культура. – 2001. – № 6. – С. 33-39.
122. Горак В. Інший Богдан / В. Горак // День. – 2007. – № 150. – С. 8.
123. Сидоренко О.В. Невідомий план поховання Богдана Хмельницького / О.В. Сидоренко, О.Б. Супруненко // Археолог. літопис Лівобереж. України. – 2001. – № 1. – С. 179.
124. Новик М. Остання таємниця Богдана Хмельницького: обставини поховання і місцезнаходження могили гетьмана / М. Новик // Нар. творчість та етнографія. – 2005. – № 6. – С. 46-49.
125. Новик М. Обставини поховання і місцезнаходження могили Богдана Хмельницького / М. Новик // Історико-географічні дослідження в Україні : зб. наук. пр. Ч. 9. – К., 2006. – С. 204-210.
126. Пришляк В. Богдана Хмельницького поховали через місяць після смерті / В. Пришляк // Гарт. – 2007. – 31 серп. (№ 35). – С. 19.
127. Пришутов Е. Козаки Хмельницького ховали... / Е. Пришутов // Нар. армія. – 2007. – 28 серп. – С. 7.

*А. И. Ткачук,
Херсонский государственный аграрный университет, г. Херсон, Украина*

**ОСОБЕННОСТИ ОСВЕЩЕНИЯ ЛИЧНОСТИ Б. ХМЕЛЬНИЦКОГО
В УКРАИНСКОЙ И ПОЛЬСКОЙ ИСТОРИОГРАФИИ**

Неординарная личность Богдана Хмельницкого притягивала и продолжает притягивать внимание украинских и польских исследователей. Помимо краткой информации в справочниках, статей в специализированных изданиях, вышли из печати многочисленные монографические работы. Их авторы раскрывают разные аспекты жизни и деятельности украинского гетмана. Это и конкретные военные операции, дипломатическая деятельность, строительство государственности, фрагменты из личной жизни Б. Хмельницкого. Характерно, что украинские историки отошли от советских пропагандистских схем изображения личности гетмана. Постепенно избавляются предвзятости относительно украинского предводителя и польские ученые.

Ключевые слова: *Богдан Хмельницкий, гетман, польская историография, украинская историография*

*А. Tkachuk,
Kherson State Agricultural University, Kherson, Ukraine*

**FEATURES OF MUMINATION OF THE IDEUTITY
OF BOHDAN KHMELNYTSKY IN A MODERN POLISH AND UKRAINIAN HISTORIOGRAPHY**

The extraordinary identity of Bohdan Khmelnytsky drew and continues to draw attention of researchers of Ukraine and Poland. Exept short information in reference books, articles in special editions, a large, number of monographs was published. Their authors cover versatile aspects of life and activity of the Ukrainian hetman. It and concrete military operations, and diplomatic activity, and formation of the state, and fragments of private life Bohdan Khmelnytsky. It is characteristic, that the Ukrainian historians departed from the Soviet propaganda schemes by consideration of the identity of Hetman. The Polish scientists are gradually exempted from bias of rather Ukrainian leader also.

Key words: *Bohdan Khmelnytsky, a hetman, the Polish historiography, the Ukrainian historiography*

Рецензенти: *Сінкевич Є. Г., д-р іст. наук, проф.;*
Срогош Т., д-р іст. наук, проф.